

III. FORMELE CONTACTEN: 1967-1972

Op 15 februari 1967 vinden verkiezingen plaats voor de Tweede Kamer. De uitslag is zeer opmerkelijk: de ARP wint twee zetels. De CHU verliest aanzienlijk ten opzichte van de Statenverkiezingen van 1966, de KVP verliest 8 zetels, de PvdA 6. D'66 wint 7 zetels.

De ARP, Evangelische Volkspartij, heeft een bewogen verkiezingscampagne gevoerd, gebaseerd op een sterk vernieuwingsgericht beleid. Biesheuvel bepleit onder meer een aparte belasting voor het verhogen van de Nederlandse bijdrage aan de ontwikkelingssamenwerking.

Dr. J. Zijlstra wordt informateur. De PvdA valt al betrekkelijk snel af in de formatie-onderhandelingen. Een formatie-Biesheuvel mislukt op ongeschikte KVP-kandidaten voor Economische Zaken. Een poging van De Jong slaagt wel: er komt een coalitie tussen KVP, ARP, CHU en VVD.

a. „De Achttien”

Op de verkiezingsavond van 15 februari spreekt Tilanus zijn KVP-collega Aalberse. Even later volgt een gesprek van beiden met collega Berghuis, die reeds eerder positief was ingegaan op de uitnodiging voor een gesprek in het KVP-Structuurrapport van begin 1966. Er wordt overeengekomen een officieel gesprek te beleggen tussen drie delegaties uit de partijen. Op 24 april 1967 start een werkgroep van drie maal zes personen, „de Achttien”, met als opdracht na te gaan of men het over de uitgangspunten van de samenwerking eens kan worden en vervolgens of daar in programmatische zin vorm aan kan worden gegeven. De deelnemers waren: Voor de KVP: mr. P. J. M. Aalberse, drs. G. J. M. Horbach, dr. L. A. Albering, mr. J. M. L. Th. Cals, mr. E. C. M. Jurgens en H. B. M. W. Gielen. Voor de ARP: dr. W. P. Berghuis, dr. A. Veerman, mr. P. J. Verdam, prof. dr. H. van Riessen, mr. W. Aantjes, H. A. de Boer. Voor de CHU: drs. A. D. W. Tilanus, dr. H. A. Schuring, jhr. mr. L. E. de Geer van Oudegein, mevr. mr. M. Grooten-van Boven, prof. dr. G. C. van Niftrik en R. Vermaas. Secretaris was mr. J. H. Prins. Halverwege het gesprek worden de fractievoorzitters mr. B. W. Biesheuvel, drs. W. K. N. Schmelzer en J. T. Mellema aan de delegaties toegevoegd. *Tilanus:*

„Ik herinner mij van de eerste vergadering dat de drie partijvoorzitters

hun verwachtingen over dit gesprek aanduiden. Volgens de notulen heb ik mij afgevraagd waar we naar toe wilden en wat we wilden bereiken. Het zou kunnen blijven bij het minimale van incidenteel contact tussen de fractievoorzitters van Eerste en Tweede Kamer en tussen de wetenschappelijke instituten. Maar het zou ook kunnen gaan naar een verder perspectief. Als mijn perspectief heb ik toen aangegeven: één brede christelijk geïnspireerde volkspartij."

De Achttien stellen een werkgroep in, die zich belast met het opstellen van anderhalf kantje principiële uitgangspunten. Leden van de werkgroep zijn: drs. J. M. Aarden en prof. dr. P. A. J. M. Steenkamp voor de KVP, mr. W. Scholten en dr. I. N. Th. Diepenhorst namens de CHU en mr. P. J. Verdam en mr. J. H. Prins voor de ARP. In maart 1968 wordt een interim-rapport gepubliceerd. Een paar citaten:

„Het Evangelie roept op tot erkenning van het Koningschap van Christus. Het is een kracht tot heil en redding van deze wereld. Het is een kracht die ons leven en samenleven daadwerkelijk wil omzetten, wil vernieuwen. Het Evangelie roept dan ook op tot een kritische instelling ten opzichte van onze samenleving."

„Het Evangelie geeft geen uitgewerkte politieke gedragsregels, doch het inspireert tot een visie op mens en maatschappij, waaruit een politiek beleid moet voortvloeien."

„Wij menen . . . dat door middel van een politieke organisatie die zich door het Evangelie wil laten gezeggen, de Evangelische boodschap op de meest vruchtbare wijze in de politiek tot uitdrukking kan worden gebracht."

„Een partij die erkent, dat in het Evangelie het meest centrale uitgangspunt en de meest fundamentele inspiratiebron voor de politiek liggen, en die bereid is zowel de samenleving als haar eigen handelen daaraan te toetsen."

Het is opmerkelijk dat de KVP-delegatie deze tekst accepteert. De opsteller ervan, *mr. J. H. Prins*, toen directeur van de Kuypersstichting, zegt er nu over:

„Als ik het mij goed herinner stonden mij bij het maken van het concept de volgende drie overwegingen voor ogen:

1. Het is geen eenvoudige zaak, voor ieder te vertolken wat de vernieuwende kracht van het Evangelie betekent. Dus kies ik de woorden die ik gewend ben te gebruiken; deze zullen door de partners wel worden aangevoeld of verbeterd.

2. Voorkomen moet worden dat ook maar de indruk ontstaat, dat een partij die het Evangelie als haar grondslag kiest, min of meer automatisch komt tot een politiek die „christelijk” mag heten. Dus moet er duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen de christelijke norm en de politieke praktijk.
 3. De ervaring heeft geleerd, dat ook indien men zich bij het politieke handelen door het Evangelie wil laten leiden, men niet altijd tot dezelfde politieke gedragslijnen komt. Dus is voor een gezamenlijke partijformatie een uitgewerkt politiek program, waarover ook werkelijk eensgezindheid bestaat, onontbeerlijk.
- De formuleringen onder 1. zijn veel te gemakkelijk aanvaard. Hierdoor werd aanvankelijk de indruk gewekt, dat over het confessionele karakter van de nieuwe partij alsmede over de persoonlijke verbondenheid aan het Evangelie geen verschil van mening zou bestaan. De moeilijkheden hierover zijn derhalve pas later aan het licht getreden en nòg veel later ongeveer opgelost. De strijd hierover is mijns inziens evenwel ten koste gegaan van de noodzakelijke duidelijkheid over de politieke praktijk.”

ARP en CHU aanvaardden de teksten zonder veel moeite; de KVP heeft er meer moeite mee. *Veerman*, destijds voorzitter van de ARP:

„Het stuk over het evangelisch uitgangspunt was van de hand van Prins en had volledig een reformatorische klank, die voor de KVP eigenlijk in alle stadia niet te verteren was. Men kon er geen nee tegen zeggen, maar de taal, de uitdrukkingswijze was hun volkomen vreemd. Dat is ons tenslotte wel opgebroken. De KVP Partijraad heeft in 1968 het stuk ook niet kunnen verstouwen. Daarmee was bij ons dan weer een stuk wantrouwen gegroeid jegens de KVP, die op een essentieel punt de zaak toch liet zitten. Mijns inziens onze eigen schuld, want van het begin af was dit protestants getoonzette stuk voor onze rooms-katholieke partners een onbegrepen geval geweest.”

De groep van Achttien publiceert daarnaast programmatische stukken over vrede en ontwikkelingsbeleid, rechtvaardige inkomens- en vermogensverdeling en het functioneren van de overheid in de moderne samenleving. Deze stukken worden als interimrapporten aan de partijvergaderingen voorgelegd. Na het groene licht van deze vergaderingen legt in het najaar van 1968 de ARP de werkzaamheden in de groep van Achttien stil voor intern beraad vanwege de ontwikkelingen in de KVP. Op 22 september 1969 worden de laatste rapporten gepubliceerd over de herziening van de ondernemingsstructuur, de

economische macht van de onderneming, het welzijnsbeleid en over de verdere concretisering van de samenwerking. Nadat in de loop van 1970 de partijraden het voorstel van de groep van Achttien, om een gemeenschappelijk urgentieprogram op te stellen, aanvaardden (zij het wat de ARP betreft onder een aantal programmatische voorwaarden) wordt op 17 augustus 1970 hiervoor een stuurgroep geformeerd. Dit program wordt opgesteld door drie personen uit die stuurgroep: de heren dr. E. Bleumink van de CHU, drs. B. Goudzwaard van de ARP en drs. W. K. N. Schmelzer van de KVP. Nog in december 1970 geven de partijen hun goedkeuring aan het Urgentieprogram. Het speelt een rol bij de verkiezingen van 1971.

b. Verkiezingen 1967, kabinet-De Jong, spijstemmers, christen-radicalen

De formatie van het kabinet-De Jong met liberalen brengt grote onrust teweeg. Op 15 maart 1967 melden zich 11 spijstemmers op de ARP, waaronder: mr. B. de Gaay Fortman, mr. P. J. Boukema, L. de Graaf, drs. D. Th. Kuiper, drs. J. van Putten. Hun stem op de vernieuwingsgezinde Anti-Revolutionaire Partij dreigt ten onrechte aangewend te worden voor een coalitie met de VVD. Ze hebben nu spijt van hun stem. Berghuis steunt hen openlijk in een tv-uitzending van de partij. In hotel Americain te Amsterdam komen op 22 maart tientallen jongeren bijeen, waaronder – naast spijstemmers uit de ARP – mr. E. C. M. Jurgens, dr. F. A. M. Alting van Geusau, dr. M. van Hulten en drs. R. F. M. Lubbers uit de KVP, en drs. H. J. Viersen, mr. C. A. Bos, D. J. de Geer en drs. A. J. van Dulst uit de CHU. Men maakt zich zorgen over de koers van de formatie in de richting van de VVD. Op 5 april wordt het kabinet-De Jong geformeerd.

Uit het Americain-overleg wordt op 11 mei de Werkgroep Christen-Radicalen opgericht. Later zouden zich daar kopstukken bijvoegen als Bogaers en Aarden. Er wordt een secretariaat ingesteld en er komen een zevental studievergaderingen ter voorbereiding van een op 10 en 11 november te houden christen-radicalen-congres in Op Gouden Wieken te Scheveningen, dat wordt voorgezeten door W. F. de Gaay Fortman. Deze was zelf geen spijstemmer, maar sympathiseerde wel met de opvattingen van Berghuis en de spijstemmers over de coalitie met de VVD en de wijze waarop Zijlstra als informateur de PvdA buiten spel had gezet.

Toch zijn de christen-radicalen allerm minst eensgezind. Zij wensen allen een omvorming van hun partij in vooruitstrevende richting.

Daarnaast ijveren zij voor samenwerking met andere hervormingsgezinde partijen. De KVP-radicalen benadrukken de samenwerking met andere partijen terwijl de anti-revolutionairen het accent leggen op het behouden van de eigen christelijke identiteit en het werken in de eigen partijen.

– *Ontwikkelingen in de KVP: de oprichting van de PPR*

Op de partijraad van 8 en 9 december 1967 in Arnhem blijken zich vier stromingen binnen de KVP af te tekenen. Allereerst een stroming-Aalberse (de partijvoorzitter), die aankeert op een algemeen christelijke volkspartij en als tussenfase samenwerking met ARP en CHU zoekt. Het Democratisch Centrum Nederland (DCN) onder leiding van dr. S. W. Couwenberg wil daarentegen onmiddellijk de exclusief christelijke grondslag verlaten en bepleit een louter programmatische profilering voor de nieuwe partij. Een stroming-Van der Grinten wil geen ingrijpende verandering aanbrengen en wil de KVP vooral rooms-katholiek houden. De christen-radicalen onder leiding van Bogaers willen een radicaal-vooruitstrevende KVP om vervolgens daarmee een breder progressief samenwerkingsverband aan te gaan (met onder meer de PvdA).

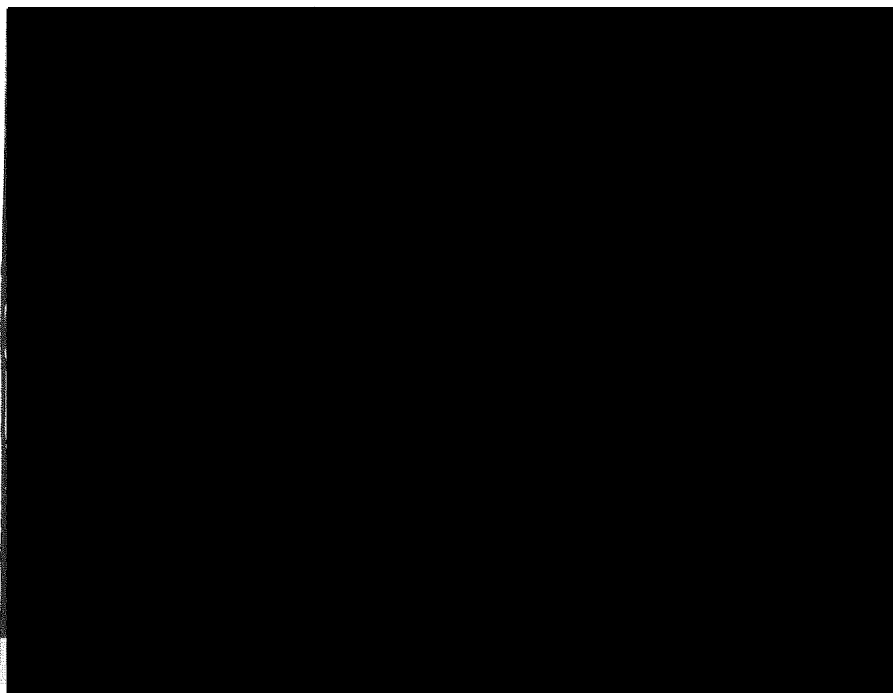
Na lange discussies wordt op deze partijraad vastgelegd dat de KVP in samenwerking met ARP en CHU streeft naar een algemeen christelijke volkspartij voor allen die een consequent vooruitstrevend program onderschrijven. Bovendien wordt de inbreng van de radicalen als belangrijk onderkend en zal er gezocht worden naar „alle vormen van samenwerking”. De formulering van de slotresolutie luistert nauw, gelet op de aanwezigheid van zoveel verschillende meningen en de reeds in gang gezette gesprekken in het kader van de Achttien. De resolutie ligt in het verlengde van het Structuurrapport van de KVP van januari 1966, zij het dat de centrumpositie, waarvoor dit rapport pleit, thans nadrukkelijk wordt verlaten; men wenst aan te koersen op een consequent vooruitstrevend program.

De KVP-stroming binnen de christen-radicalen zou ondanks deze resolutie er toch een paar maanden later de brui aan geven. Allereerst weigert het bestuur begin januari 1968 Bogaers te accepteren als vice-voorzitter. Later stemt het daarin toch toe, maar dan is het te laat. De radicalen worden nog pijnlijker getroffen wanneer op 14 februari de drie fractieleiders Biesheuvel, Mellema en Schmelzer in een KVP tv-uitzending verklaren dat het voor hen voortaan is: samen uit, samen

thuis. *Mellema*, nu dertien jaar later, over deze tv-uitzending:

„Dat deze uitzending in de geschiedenis bekend is gebleven door mijn uitspraak „samen uit, samen thuis”, is toevallig. Op een vraag die mij gedurende het geësceneerde vraaggesprek gesteld werd, namelijk of ik het denkbaar vond dat in een volgend kabinet één van de drie partijen buiten de formatie zou vallen, reageerde ik: „Ondenikbaar! Voor ons geldt nu we samen op weg zijn „samen uit, samen thuis!” Het was een spontane uitlating van mij, en niet een van te voren bedacht motto.”

Maar hoe spontaan ook: een week later wordt een en ander nog eens krachtig herhaald tijdens een gezamenlijk optreden van de heren in Drachten. Biesheuvel heeft de tv-uitzending dankbaar aangegrepen om, zoals hij in het gesprek aan het eind van dit hoofdstuk zegt, in zijn partij nu eens een grote steen in de vijver te gooien. De christen-democratische samenwerking ging hem te langzaam.

Opland-cartoon n.a.v. het televisie-optreden van de drie fractieleiders Schmelzer, Biesheuvel en Mellema in 1968 (De Volkskrant).

De leus valt bij velen verkeerd. Vooral het onvoorwaardelijke van de uitspraak wordt bekritiseerd. Het wordt als een inbreuk ervaren op het langzaam op gang gekomen en moeizame overleg over uitgangspunten en programmatische opstelling in de Achttien. ARP-voorzitter Veerman neemt afstand van de leus. Op een AR-Partijconvent zegt hij, dat de samenwerking voor hem geen axioma is. Ze moet blijken uit overeenstemming over uitgangspunt, program en beleid. „Wij gaan samen uit, maar of wij samen thuis blijven, moet nog blijken.” Jurgens schrijft (in *Civis Mundi* van juli/augustus 1971) over een putsch van Schmelzer. Biesheuvel verklaart echter (in het gesprek aan het slot van dit hoofdstuk) dat het een putsch van de drie was.

De tv-uitzending leidt tot grote spanningen in de KVP Tweede Kamerfractie. Op 27 februari al treden de radicalen mr. H. van Doorn, drs. J. M. Aarden, drs. P. Janssen en mej. A. Kessel uit. Zij vormen de groep Aarden. Van Doorn verlaat het parlement. Andere radicalen, waaronder drs. P. Bogaers, verlaten de partij. Onder hen leeft het gevoel dat – anders dan in de ARP en CHU – de KVP-leiding bewust op een breuk heeft aangestuurd. De „samen uit, samen thuis”-filosofie strookt volgens de KVP-radicalen niet met de uitspraken van de partijraad van december in Arnhem, waarin alle vormen van samenwerking zouden worden opgehouden. Op 27 april 1968 wordt de PPR in Dronten opgericht onder voorzitterschap van Bogaers. De oprichters, aldus Jurgens, voelen zich christen.

Maar er is wel verschil van mening over de verdere koers van de PPR met betrekking tot haar uitgangspunt. Bogaers was een verklaard voorstander van een christelijke beginselpartij. De verschillen tussen christendom en humanisme moeten niet verdoezeld worden „door allen in één organisatie te willen persen; dan immers zal de geestelijke inspiratie opdrogen”. Hij is ook van mening dat een politieke partij beslist niet uitsluitend op programmatisch onderscheid gebaseerd kan worden. Het wordt voor Bogaers al snel duidelijk dat de PPR hem in deze denkbeelden niet volgt. In 1970 verlaat hij de PPR, omdat ze te ver is afgeraakt van „de geest van Dronten”. Later zal hij terugkeren naar de KVP.

Het vertrek van de KVP-radicalen uit hun partij werpt de AR- en CH-radicalen terug op hun partijen. De stemming onder hen is bitter over de wijze waarop door KVP-leiding is opgetreden. Maar men bestrijdt ook de strategie van de KVP-radicalen, die men minder effectief acht.

Niet alle KVP-radicalen treden uit. Cals, Lubbers, Westerterp, Mommersteeg en *Alting van Geusau* gaan niet mee. De laatste, nu terugkijkend op de uittocht van zijn voormalige kameraden:

„Met de oprichting van de PPR is aan de partijvernieuwing in ons land een slechte dienst bewezen. Wat mij in die tijd voor ogen stond was deconfessionalisering en een partijenstelsel, dat zowel de regeerbaarheid als de directe invloed van de kiezers zou verbeteren. De PPR en de toen opkomende linkervleugel in de PvdA gingen echter een geheel andere kant op. In plaats van het deconfessionaliseren van de politiek en het „depolitiseren” van de kerken na te streven, poogden zij confessioneel en principeel denkende politici te winnen voor extreem linkse ideologieën. Hun versie van de scheiding der geesten leidde tot polarisatie. De PvdA schoof in haar geheel naar links op, verloor haar functie van doorbraakpartij en maakte ons land nog moeilijker regeerbaar dan het vóór 1966 al was.”

Als de kruitdampen van de confrontatie met de radicalen wat zijn opgetrokken komt de KVP-partijraad bijeen op 8 juni 1968.

Professor Steenkamp verschijnt op het toneel en hij zal er ruim 12 jaar op blijven. Hij houdt een rede en kiest duidelijk positie in de discussie over het uitgangspunt van de KVP en de eventueel te vormen nieuwe partij. „Het Evangelie bevat dan ook geen politieke boodschap, maar het bevat wel Evangelische waarden die wij in gemeenschappelijke bezinning en in grote bescheidenheid moeten vertalen voor onze samenleving.” Steenkamp spreekt van de klemmende oproep en opdracht van het „gij zult Mijn getuige zijn”, waar hij het beste gestalte aan kan geven in een moderne Evangelische volkspartij. De woorden „oproep” en „opdracht” zullen in de loop van de jaren '70 centrale begrippen worden in de grondslagdiscussie.

Maar Steenkamp vraagt zich ook af, kennelijk gericht tegen Bogaers c.s. en de ARP, „wanneer wij in dit theologiserende volk ophouden elkaar voor het röntgenapparaat te zetten om de mate van christelijke inspiratie te bepalen. Wanneer stoppen we er toch mee om elkaar door te lichten op de hoeveelheid Evangelische gezindheid?” Ook deze vragen zullen wij in de loop van de jaren '70, vooral op het hoogtepunt van de grondslagdiscussie in 1975, opnieuw tegenkomen. Hij signaleert tien kernvraagstukken voor de politiek: de armoede elders in de wereld, veiligheidsbeleid, Europa, inkomens- en vermogensverhoudingen, woningbouw, werkgelegenheid, een sterker accent leggen op de collectieve voorzieningen, onderwijs- en cultuurbeleid, democrati-

sering en vernieuwing van ons staatsbestel.

Partijvoorzitter Van der Stee concludeert aan het slot van de partijraad dat het interimrapport van de groep van Achttien een goed uitgangspunt vormt voor verdere samenwerking. „Ons streven naar samenwerking met ARP en CHU mag ons immers niet leiden tot de vorming van een gesloten blok, maar moet open blijven staan voor samenwerking met andere partijen; met andere woorden: wij streven niet een antithese christelijk-niet christelijk in Nederland na.”

In de loop van 1969 wordt een „Blauwdruk voor de jaren zeventig” gepubliceerd. De partijraad vindt dit stuk te vaag. Steenkamp trekt zich daarop tussen de Kerstdagen en de jaarwisseling met o.m. prof. mr. A. A. M. van Agt terug in het klooster in Heeze om een kernprogramma op te stellen. Dit program is van invloed geweest op het Gemeenschappelijk Urgentieprogram dat in de loop van 1971 door de drie partijen zal worden opgesteld.

De ontwikkelingen in de KVP worden in deze jaren beheerst door de vier stromingen, zoals die zich op de Arnhemse partijraad manifesteerden. Later krijgt de KVP nog een kleine afsplitsing te verwerken aan de rechter kant: de RKPN van K. Beuker, die met één zetel van 1973 tot 1977 in de Tweede Kamer wordt vertegenwoordigd.

– *Ontwikkelingen in de ARP: AR-radicalen, Arjos en ESP*

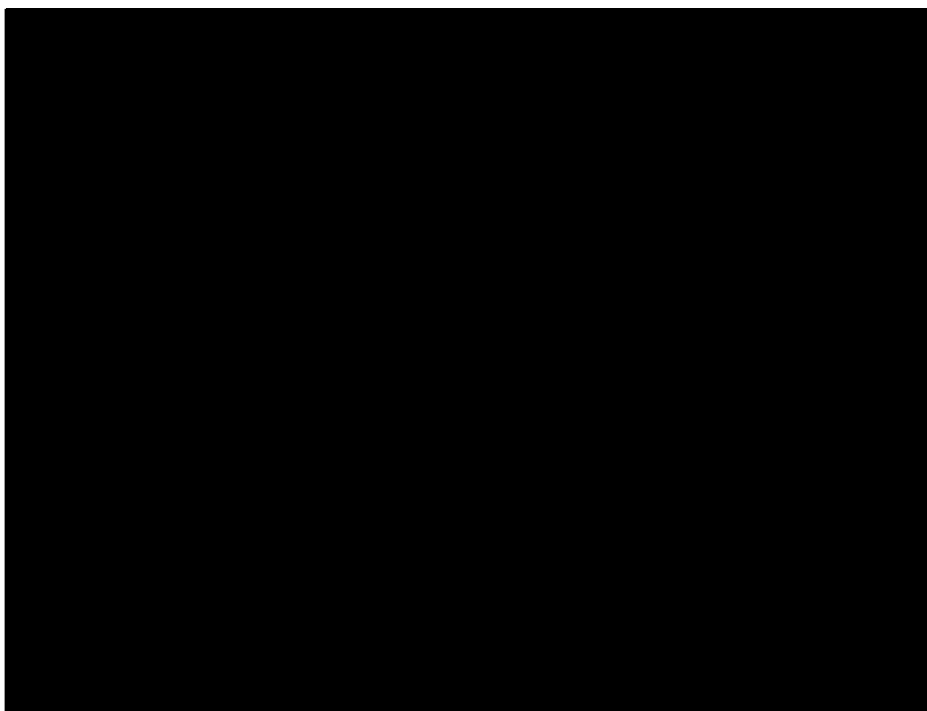
De AR-radicalen en de anti-revolutionaire jongerenorganisatie Arjos willen voorkomen dat de ARP opgaat in de Achttien. Met twee zetels winst en verlies voor CHU en KVP zit de ARP niet te springen om de samenwerking. De radicalen pleiten voor een voorkeursuitspraak voor samenwerking met de PvdA. De radicalen en de Arjos hebben een zeer krachtige invloed in de ARP, mede ook vanwege de steun die zij krijgen van partijvoorzitter Berghuis, die zich zeer met hen verwant voelt.

De ARP wordt hierdoor al snel als een vertragende factor ervaren in het gesprek van de Achttien. Berghuis verklaart dit als volgt op het najaarsconvent van 21 oktober 1967:

„Dat komt, omdat zowel KVP als CHU eerst nu in het begin van een ontwikkelingsproces zijn geraakt, als dat wat de ARP al een vrij groot aantal jaren heeft doorgemaakt en dat bij haar tot zekere uitkomsten heeft geleid, die zij niet meer wil prijsgeven, maar ten aanzien waarvan zij hoopt dat wij het daarover met elkaar eens worden.”

Berghuis en de kritische jongeren hebben in deze jaren belangrijke elementen aangegeven die de koers van de komende jaren mee zullen bepalen. Op het eerstvolgende partijconvent op 25 mei 1968 wordt een resolutie aanvaard, waarin het voortgaan van de samenwerking wordt gebonden aan de voorwaarden van eenheid van uitgangspunt, program en beleid. Daarnaast wordt in de resolutie vastgelegd dat de interimrapporten van de Achttien een voortgang van de gesprekken rechtvaardigen. *Veerman* herinnert zich over deze periode:

„Aanvaarding van de interimstukken van de Achttien ging in onze kring toch niet van harte. In het voorjaar van 1968 meldden zich al een aantal radicalen, die het een papieren overeenstemming vonden, aardig gefor-

In de jaren '67 tot '70 kennen ARP, CHU en KVP groeperingen „radicalen” die kritisch staan tegenover het samengaan van de drie partijen. In de KVP komt het tot een afsplitsing: op 27 april '68 wordt PPR opgericht. De CH- en AR-radicalen blijven in hun partijen. Boven: cartoon van Opland in De Volkskrant.

muleerd, maar wat stelde het in de praktijk voor? Het waren spijststemmers, die bij de verkiezingen van 1967 al een tik gekregen hadden: mooie verhalen,⁴ maar bij de formatie werd prompt op een coalitie met de liberalen aangekoerst. Zoiets verwachtte men nu ook van de stukken van de Achttien: progressieve verhalen, waar men in de politieke praktijk nog alle kanten, ook de liberale kant, mee uit kon. Zo groeide de negatieve beoordeling. Aldus liep de eerste fase van het eenheidsgesprek uit op een dood spoor. Ondanks alle positieve „resultaten” was het echte resultaat nihil.

Nadat de stukken van de Achttien in goede orde waren aanvaard (met de nodige twijfels inzake de oprechte liefde van de KVP) gebeurde er dus enkele jaren niets. Het gewone beeld werd: avances van de zijde van de KVP, terughouding van onze kant. We maakten nota's en discussieerden daarover. We zaten samen in het kabinet-De Jong en ook daar werden we niet heet of koud van. Typerend was de gang van zaken bij de voorbereiding (eind 1969) van de verkiezingsactie voor de verkiezing van de staten en raden in 1970. Er zou een brief uitgaan van de drie partijbesturen naar organen in het land, om bij deze verkiezingen goed samen te werken. Deze brief was wat nadrukkelijk gesteld. Zij werd onzerzijds als te positief beoordeeld; men moest partijorganen niet tegen hun zin een vorm van samenwerking opdringen „waar ze nog niet rijp voor waren”. Ondanks deze bezwaren lekte de brief uit – misschien welbewust, dachten wij – en zij verwekte nogal wat deining bij onze mensen die zich gemanipuleerd voelden. Een partijraad bracht de zaak tot haar echte proporties terug en het incident werd gemakkelijk gesloten.”

De AR-radicalen opponeren krachtig tegen deze aansporing tot samenwerking op het grondvlak. Maar op dit punt tevergeefs. Het gebaar naar de lagere partijorganen wordt door de ARP-leiding afgedaan als een onschuldige concessie aan CHU en KVP. Een paar jaar later zou de partijleiding ontdekken dat het „AR-volk” in groten getale het CDA tot stand wil brengen. Er zijn anti-revolutionairen geweest die pijnlijk zijn verrast door deze oogst die men zelf een aantal jaren daarvoor had gezaaid.

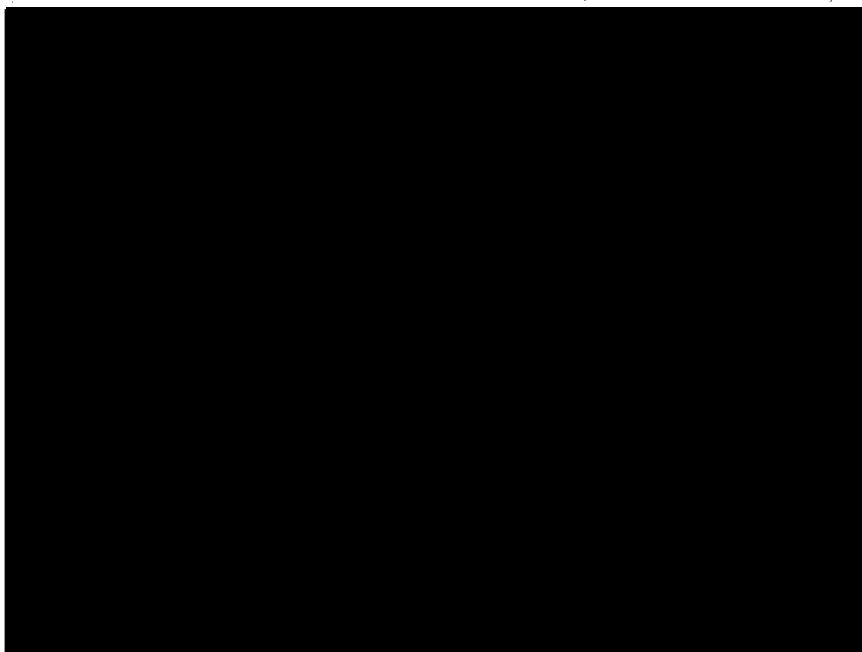
Het optreden van AR-radicalen en de Arjos is zeer invloedrijk geweest. Maar er ontstaan ook verschillen van inzicht over de te volgen koers.

Op het partijconvent van 8 november 1969 wordt vastgesteld dat op grond van de resterende stukken van de Achttien (de op 22 september 1969 gepubliceerde stukken) het mogelijk moet zijn met CHU en KVP tot overeenstemming te komen. Volgens de „Acht-tien” zou er een gemeenschappelijk urgentieprogram moeten komen

bij de eerstvolgende verkiezingen in 1971. De ARP wil daarvoor eerst in eigen kring de programmatische voorwaarden formuleren. Zij stopt dan ook alle gesprekken met CHU en KVP. Er wordt op 30 mei 1970 in Utrecht een speciale bezinningsconferentie belegd. Er is aldaar een groeiende spanning tussen enkele radicalen en de partijleiding. Een breuk binnen de AR-radicalen wordt zichtbaar. Een duidelijke meerderheid waaronder Idenburg, Kuiper, Boukema, Scholten blijft. Het waarom beschrijft Idenburg in *Civis Mundi* in 1971:

„Omdat wij een werkelijke sympathie voor de eigen partij hadden en voor de gedachte van een christelijke politiek. En, niet in de laatste plaats, een bepaalde schatting van de politieke realiteiten – het gevoel dat ondanks alle lawines het grootste gedeelte van de partij toch niet met ons mee zou gaan, dat daarentegen een heilloos brok conservatisme gestalte zou krijgen.”

Niet allen maken deze afweging. Intern voelen de radicalen dat al aankomen en men besluit in mei 1970 de activiteiten in groepsverband te staken. Op het partijconvent van 12 en 13 juni 1970 worden de

Cartoon van F. Behrendt uit het Parool.

programmatische voorwaarden vastgesteld voor het formuleren van een gemeenschappelijk urgentieprogram voor de verkiezingen van 1971. De radicalen H. Feddema, de in Zambia verkerende B. de Gaay Fortman en anderen verlaten daarop de ARP. De eerste om de Evangelische Solidariteitspartij (ESP) op te richten; de tweede om zich aan te sluiten bij de PPR. Hij zal als lijsttrekker van zijn partij in 1972 bijna 5% van de stemmen halen.

De ontwikkelingen in de ARP worden in deze jaren beheerst door de radicalen, Arjos en aan de andere kant diegenen die positiever staan tegenover de christen-democratische samenwerking. Aan de rechterzijde vormt zich de groep AR-gezinden die evenwel geen grote invloed krijgt.

– *Ontwikkelingen in de CHU: Centrum-gespreksgroep en CHJO*

Ook in de CHU is veel in beweging en aanvankelijk in grote harmonie. Het is hier nog mogelijk met algemene stemmen resoluties te ondersteunen die pleiten voor verdere samenwerking met ARP en KVP. Dat gebeurt bijvoorbeeld op de algemene vergadering van 16 december 1967. „Een onvergetelijke ervaring”, aldus Mellema. En ook Tilanus heeft deze vergadering als een hoogtepunt ervaren. Zeventienhonderd leden dragen het bestuur op de pogingen om te komen tot een nauwer samenwerkingsverband voort te zetten.

Het congres besluit bovendien tot het opstellen van een nieuw eigentijds program van uitgangspunten en een vooruitstrevend politiek program.

Er gebeurt in 1967 veel binnen de Unie. De invloed van CHJO en het wetenschappelijk instituut, de Lohmanstichting, is merkbaar. Een aantal rapporten verschijnt in die tijd. Van belang is de CHJO-nota „Een poging tot heroriëntering” van april 1967 waarin het begrip „Verantwoordelijke maatschappij” wordt uitgewerkt. „Al enige jaren zijn vele leden van de CHJO verontrust over de verstarring, de immobiliteit in de CHU, heerst er onvrede over het feit dat de CHU zich politiek en partij-organisatorisch, praktisch en principieel maar slecht of in het geheel niet weet aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden.” In deze nota wordt aangegeven dat christen-democratische samenwerking alleen mogelijk is wanneer de Unie eerst zichzelf zou vernieuwen. *Bleumink*: „De Unie moest langszij gebracht worden.”

Maar het mag ook niet te snel gaan. Tilanus spreekt op de Alge-

mene Vergadering van 28 en 29 april: „Samen studeren: ja; samenwerken: waar mogelijk; fusie: de tijd zal het leren. Wij hebben ieder in onze partij een eigen klimaat, onze eigen gedachten- en ideeënwereld, zelfs onze eigen woorden. Wij zijn in het verleden als volksgroepen te gescheiden opgetrokken dan dat nu maar ineens alles in één partij kan. Het zal nog een lange weg zijn, voordat deze bevolkingsgroepen geestelijk en politiek geïntegreerd zijn. Ik wil niet uitsluiten dat wij daar naartoe groeien, maar thans is het bepaald nog niet zo ver.”

Toch schrijft columnist Bouwmeester in De Nederlander van 5 mei 1967: „Er is iets aan het veranderen in de Unie. De toenadering tot de andere christelijke partijen werd positief beoordeeld, zelfs toegejuicht, iets wat voorheen maar heel spaarzaam geschiedde.”

De vernieuwingen worden ook ingegeven door de op 27 februari 1967 ingestelde commissie-Y. Scholten (andere leden: A. J. Kaland en Coos Huijsen) die al op 3 juli verslag uitbrengt. Aanleiding voor deze commissie zijn de teleurstellende verkiezingsresultaten van 1967 en het algemene gevoel dat de Unie zich onvoldoende aanpast aan de veranderende tijden. De commissie brengt een uitvoerig en kritisch zelfonderzoek uit: de verkiezingscampagne moet beter worden opgezet, evenals de radio- en tv-uitzendingen, andere kandidaatstelling en partijstructuur en een beter Uniebureau. De Unie moet ook meer stelling nemen in actuele politieke vraagstukken. „Het vertrouwen in alleen beginselen en de vertegenwoordigers is voorbij.” De commissie pleit voor een nieuw beginselprogram en voor nauwe contacten met ARP en KVP. Samenwerking van de wetenschappelijke instituten zou kunnen; men denkt ook aan één verkiezingsprogram.

Het beeld van de Unie tot 1970 is dat van grote activiteit tot interne vernieuwing, waarover grote overeenstemming bestond. Een afgevaardigde uit Paterswolde doopt op de Algemene Vergadering van mei 1968 de CHU maar vast om in: Christenen Herenigt U. En zelfs Beernink zegt dat de Unie er verstandig aan doet de tekenen der tijden te verstaan: „Wij moeten nagaan wat voor goeds in de vernieuwingsdrang zit. Ik ben blij dat de CHU, in samenwerking met andere partijen, de vernieuwing aangrijpt.”

Toch zou spoedig in de Unie het verzet opsteken. Aanvankelijk van de zijde van de behoudende Centrum-gespreksgroep, waarin Beernink na zijn ministerschap een leidende rol gaat spelen. De groep is tussen 1969 en 1975 actief geweest en heeft vooral aan de basis invloed gehad op de samenstelling van de verkiezingslijsten voor de Tweede Kamer in 1971 en 1972. Men is in deze kring tegen een verdere samenwerking

met ARP en KVP, tegen programmatische vernieuwing en tegen het nieuwe beginselprogramma van de CHU uit 1970.

De eensgezindheid van eind 1967 blijkt ook broos te zijn tijdens de verkiezingscampagne van CHU-lijsttrekker Udink in 1971. Zijn redevoeringen over gezag en orde, zijn optreden met pruik op de Dam te Amsterdam, zijn uitnodiging aan SGP en GPV om zich eventueel bij de confessionele samenwerking aan te sluiten, worden scherp afgekeurd door christelijk-historische jongeren en anderen in de Unie. Men wijst er op dat dit optreden onverenigbaar is met het gemeenschappelijk urgentieprogramma van de drie samenwerkende partijen. Jongerenkandidaat C. Huijsen wordt in 1971 op een niet-verkiesbare plaats gezet. Bij de verkiezingen in 1972 wordt het lijstvoorstel van het Uniebestuur (met Huijsen op de vierde plaats) door de kiesverenigingen drastisch gewijzigd. De Unie maakt een ruk naar rechts. De invloed van de centrumgespreksgroep is op het hoogtepunt.

Bleumink: „In feite ligt hier de oorzaak dat de CHU in 1973 niet meedoet in het kabinet-Den Uyl.”

De Unie heeft vanaf de gesprekken in de Achttien steeds een essentiële rol gespeeld als bruggebouwer tussen ARP en KVP; een rol die zij in de loop van de ontstaansgeschiedenis van het CDA vele malen met succes zal vervullen. Een goed voorbeeld daarvan is het volgende: *Tilanus* maakt zich in het midden van 1969 zorgen over de stagnatie in de Achttien:

„Het élan van het eerste jaar leek verdwenen. Wij waren er innerlijk van overtuigd dat wij als christenen ook na eeuwen van scheiding en van andere herkomst, samen zouden moeten zoeken naar wegen om in gebundelde krachten de bedoeling van God met deze wereld meer gestalte te doen krijgen. Toch leek de groep van Achttien toen op een in het zand gelopen vrijblijvende economische debatingclub. Afspraken over gemeenschappelijke activiteiten werden niet gerealiseerd, vergaderingen van de Achttien werden op het laatste moment afgezegd, omdat de stukken niet gereed waren. Om het werk van de Achttien uit de ivoren toren te halen, was tot een gemeenschappelijke vergadering van de drie partijraden besloten. Het KVP-bureau trof vele voorbereidingen, maar de bijeenkomst werd op het laatste moment afgezegd, omdat het niet paste in het vergaderschema van de ARP, hoewel de voorzitters van het begin af bij het initiatief betrokken waren geweest.”

Op 2 juli 1969 schrijft *Tilanus* vanaf zijn ziekbed een uitvoerige brief aan zijn collega-fractievoorzitters Biesheuvel en Schmelzer. Hij doet in

tien punten een voorstel om het overleg weer op gang te brengen. Tilanus denkt onder meer aan het opstellen van een basisprogram, het aan partijsecretariaat en wetenschappelijke instituten opdragen zoveel mogelijk samen te werken, een gemeenschappelijk secretariaat in 1970 en overleg en onderlinge afstemming van de kandidatenlijsten bij de komende verkiezingen. *Tilanus*: „Norbert en Barend reageerden positief op mijn brief. Zij waren het eens met mijn analyse van het dieptepunt.”

c. Samenwerking in parlement en verkiezingen van 1971

Intussen ondernemen de Tweede Kamerfracties de eerste schuchtere pogingen tot samenwerking. Maar de spanningen tussen de partijen weerspiegelen zich in de verhouding tussen de fracties. Er waren allereerst persoonlijke tegenstellingen. *Mellema*:

„Na het mislukken van de formatie-Biesheuvel was de verstandhouding tussen Biesheuvel en Schmelzer uiterst formeel en koel. Biesheuvel nam het Schmelzer erg kwalijk dat deze laatste aan een KVP-er op Economische Zaken had vastgehouden, die hij voor deze post niet capabel achtte. De eerste maanden van mijn fractievoorzitterschap heb ik me dan ook indringend bezig gehouden om die relatie te verbeteren, wat in de loop van dat jaar gelukkig lukte. Wel heb ik met deze actie mijn fractie – achteraf gezien onverantwoord – wat verwaarloosd.”

Tilanus plukt hiervan de vruchten als Mellema een jaar met ziekteverlof is:

„Ik heb met Biesheuvel en Schmelzer een bijzonder goed, bijna dagelijks contact gehad over de zaken die op dat moment in de Kamer aan de orde waren. Ook stimuleerden wij onze fractiegenoten zoveel mogelijk om steeds overleg te plegen met de collegae van de twee andere fracties op de diverse departementale gebieden. Iedere maand hadden Norbert, Barend en ik een eetgesprek. Meestal zaten wij in Des Indes, waar niet te veel publiek kwam en wij gedurende de maaltijd en dikwijls een hele tijd daarna rustig alle politieke strategische zaken van wat langere termijn met elkaar konden doornemen. Wij spraken over het werk in de Kamer, maar ook over de ontwikkeling van de samenwerking van onze partijen.”

P. J. S. de Jong bevestigt dit beeld:

„Toen ik optrad als minister-president in 1967 waren de fractievoorzitters

bezig de drie partijen tot grotere samenwerking te brengen. Mijn opvatting was, dat zij dat deel van de politiek zouden behartigen, terwijl ik inmiddels mij zou beperken tot het voeren van het landsbeleid. In een vertaalde Engelse zeggwijze heb ik dat eens zo verwoord, dat ik op de winkel zou passen, „mind the shop”. Later heeft dit nogal aanleiding gegeven tot een verkeerde uitleg.”

Toch heeft met name Biesheuvel, gelet op de spanningen in zijn partij, van tijd tot tijd behoefte zich nadrukkelijk te profileren ten opzichte van het kabinet-De Jong. Daarmee verwijderd hij zich toch zo nu en dan van de CHU- en KVP-fracties. Hij levert regelmatig „schoten voor de boeg”. Er zijn in die jaren spanningen tussen fractieleider Biesheuvel en een deel van zijn partij over de christen-democratische samenwerking. *W. F. de Gaay Fortman*:

„Met enkele van de spijstemmers heb ik na het befaamde optreden van de heren Biesheuvel, Mellema en Schmelzer in Dronten een gesprek gehad met de heren Biesheuvel en Veerman. Wij betoogden dat, gelet op het onder leiding van de heren Mellema en Schmelzer door de CHU- en KVP-fracties in de Tweede Kamer gevoerde beleid, van AR-zijde terughoudendheid geboden was ten aanzien van een zo vergaande politieke samenwerking tussen de drie partijen, dat voor ieder van hen het innemen van een eigen standpunt los van de twee anderen niet meer mogelijk zou zijn. Dit standpunt verwierpen de heren Biesheuvel en Veerman in bewoordingen, die duidelijk maakten, dat zij een zo vergaande politieke samenwerking juist wel beoogden.”

Van Rijswijk bevestigt dit beeld terzake van Biesheuvel. Deze werkte, aldus Van Rijswijk, aan de vorming van een eensgezind beleid van de drie fracties met hart en ziel:

„Ook naar het oordeel van de heer Biesheuvel moesten de Evangelische noties in de te vormen christen-democratische volkspartij een integrale rol spelen. Hij was evenwel afkerig van exercities van theologische aard omtrent het begrip „eenheid van uitgangspunt” en van pogingen het begrip „eenheid van beleid” te zeer te verenigen. Zijn redenering was in hoofdzaak deze, dat er nu eenmaal theologische verschillen zijn tussen rooms-katholieken en protestanten, alsmede verschillen in geestelijk klimaat en culturele achtergrond. Daarom concentreerde hij zich op hetgeen leden van KVP, ARP en CHU samenbond en niet op hetgeen hen scheidde. Het gemeenschappelijk christelijk fundament, het Evangelie, moest in algemene zin inspiratiebron zijn; een politieke partij is nu eenmaal geen kerk.”

De verkiezingen van 1971 naderen. *Van Tellingen*, toen stafmedewerker voorlichting van de ARP:

„Een lijsttrekker was in Biesheuvel voorhanden. Wie bovendien de malaise zag die de KVP ten toon spreidde, begrijpt dat er bij veel ARP-ers weinig animo was om snel één politiek verband binnen te stappen. De gehele sfeer rond de voorbereidingen van de campagne-1971 zoals ik die heb geproefd was er een van het benadrukken van de eigen identiteit. Biesheuvel liet zich al die anti-revolutionaire identiteit welgevallen. Veel heb ik toen niet van CHU en KVP gemerkt, laat staan van iets wat op samenwerking leek. Integendeel, er was sprake van een zekere opbloei van de ARP, al werden er in 1971 wel twee zetels bij de verkiezingen verloren.”

De uitslag van de verkiezingen van 28 april 1971 is voor CHU en KVP rampzalig: de CHU valt terug van 12 op 10 zetels, de KVP van 42 op 35. In acht jaar tijd verliest de KVP 30% van haar aanhang (1963: 31,9%, 1971: 21,9%). Bij de verkiezingen van 1972 valt zij verder terug naar 17,7%. De ARP moet in 1971 haar twee zetels winst van 1967 weer inleveren: van 15 naar 13. Niettemin: Biesheuvel mag een kabinet formeren nadat Steenkamp als informateur is opgetreden. Hij heeft deze keer meer succes dan in 1967: KVP, ARP, CHU, VVD en DS'70 vinden elkaar.

d. De verhoudingen eind 1971

De eerste periode van formele contacten ligt achter de rug. De trein is op de rails gezet en er is een zekere duidelijkheid over de vraag wie wel en wie niet mee willen. Toch blijft er, over en weer, het gevoel dat er zich nog wat spijtoptanten verborgen houden. Er is bovendien allerm minst eensgezindheid over de route. Maar er is wel de bereidheid daarover met elkaar te praten. Een zo desastreuze verkiezingsuitslag biedt ook niet zo veel andere mogelijkheden.

De christen-radicalen vallen uiteen. Zij zijn deels verdwenen uit de KVP, goeddeels gebleven in ARP en CHU. Een deel van de uitgetreden radicalen treedt toe tot de Actiegroep Nieuwe Partij (ANP) die actief is tussen zomer '72 en zomer '73. Een ander deel wordt lid van de PvdA of PPR. De jongeren blijven actief in ARP en CHU, maar in de Unie manifesteert zich ook de behoudende Centrum-Gespreksgroep.

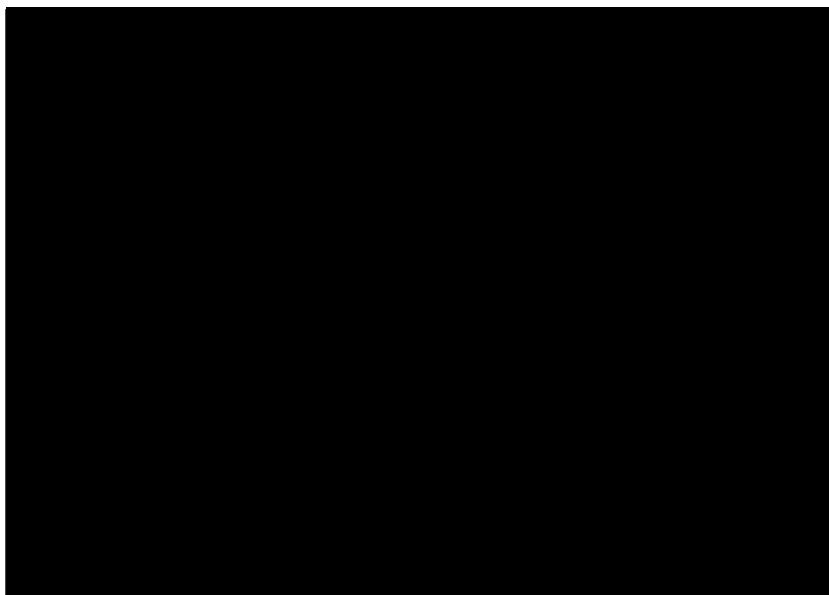
In ARP- en CHU-kring blijft zorg bestaan over de KVP-verlangens met betrekking tot het principiële fundament van de samenwerking.

De verschillen tussen het Structuurrapport van 1966 en de stukken van de Achttien zijn te groot en de KVP wekt niet de indruk de spanning tussen beide stukken afdoende in eigen kring te hebben uitgepraat. In KVP-kring vraagt men zich af, of de principiële uitgangspunten in het rapport van de Achttien wel thuis horen in een politiek stuk. En dat is voor ARP en CHU nu juist van centraal belang.

Daardoorheen speelt de vraag naar de politieke koers. In deze periode is de basis gelegd voor het AR-accent op de eenheid van uitgangspunt, program en beleid als voorwaarde voor verdere samenwerking. De komende tien jaar zullen deze voorwaarden haar houding bepalen. Er is bij de anti's angst voor een centrum-koers.

Op 22 oktober 1971 wordt door de drie partijen besloten de zogenaamde Contactraad in te stellen, die op 1 februari 1972 voor het eerst bijeen zal komen.

Er vindt ook een aflossing plaats van het politieke leiderschap in de drie partijen. Op 27 november 1971 wordt dr. ir. D. de Zeeuw gekozen tot partijvoorzitter van de KVP. Hij en de even later gekozen nieuwe

Besprekingen tussen ARP, CHU en KVP, 1 oktober 1971; v.l.n.r.: mr. G. C. van Dam, mr. W. Aantjes, C. Kleisterlee, mr. F. H. J. Andriessen, drs. A. de Boo en J. T. Mellema (foto: ANP).

fractievoorzitter mr. F. H. J. J. Andriessen gaan het beeld van de KVP in de volgende periode bepalen. Schmelzer treedt toe tot het kabinet-Biesheuvel. In de ARP zullen begin 1973 Veerman en Biesheuvel terugtreden; drs. J. de Koning en mr. W. Aantjes nemen hun plaats in. De rol van Tilanus en Mellema wordt in de CHU overgenomen door dr. R. J. H. Kruisinga; mr. O. W. A. Baron van Verschuer zal prof. dr. J. W. van Hulst opvolgen als voorzitter van de Unie.

e. Gesprek met de heren Schmelzer, Biesheuvel en Tilanus

Wij hebben op 14 juli 1980 de heren Schmelzer, Biesheuvel en Tilanus uitgenodigd opnieuw bijeen te komen in Hotel Des Indes te Den Haag voor een gesprek over die eerste periode van de groei naar het CDA. Hieronder volgt de weergave van dit gesprek.

In 1948 is de student Schmelzer behulpzaam bij het leggen van contacten tussen christenen in West-Europa. In de Nieuwe Tilburgse Courant pleit hij dan reeds voor „een politiek samengaan van hen, of zij nu katholiek of protestant zijn, die de evangelische waarden diep en daadwerkelijk beleven”. Het Kamerlid Biesheuvel houdt in 1962 voor de christen-democratische fractie van het Europees Parlement al een pleidooi voor een gezamenlijk verkiezingsprogramma. Dat was tijdens een vergadering in Delft.

Biesheuvel: Dat was een soort ketterij in die tijd, maar daar hield ik wel van, omdat ik vond dat het die kant op moest: één verkiezingsprogram van KVP, CHU en ARP. In die tijd was daar nog heel veel weerstand tegen. Het had nauwelijks weerklink in de ARP, maar ik herinner mij ook dat ik onmiddellijk een telefoontje kreeg van de toenmalige minister van Onderwijs, de heer Cals. We bleken het gloeiend met elkaar eens te zijn.

In 1966 neemt de „jonge Tilanus”, zoals hij toen heette in onderscheid met zijn vader, van Beernink het voorzitterschap over van de CHU. Er verandert dan nogal wat, want hij verklaart meteen dat er gestreefd moet worden naar één duidelijke volkspartij die christelijk is geïnspireerd.

Tilanus: Het begon eigenlijk al voor die tijd. In 1963 was ik in de Kamer gekomen. Daar heb ik van het begin af aan geprobeerd om met mensen van de ARP- en KVP-fractie goede contacten te leggen en zoveel mogelijk gemeenschappelijke ideeën te ontwikkelen. Dat

lukte ook vrij aardig. Ik kreeg wel eens een keer op mijn kop van mijn eigen fractie dat ik wat te amicaal met AR en KVP omging, maar dat kon mij geen fluit schelen, ik deed het toch maar.

Met vlugge stappen zijn we zo al dicht bij 1967. Dat wordt een zeer turbulent jaar, met name voor de KVP, want hoewel we straks ongetwijfeld ook bij de spijstimmers terecht komen en bij de radicalen in de ARP en CHU, wordt in de KVP na de parlementaire „Nacht van Schmelzer” toch het eerst deze golfslag opgevangen.

Schmelzer: De aanzet tot de moeilijkheden vond inderdaad plaats na de beruchte nacht van de 14e oktober 1966, die zeer kritische en radicaliserende opstelling van de radicalen binnen de KVP opriep. Wat zijn daarvan de achtergronden geweest? Het is misschien makkelijker om dat nu te beoordelen dan toen. Ik zou zeggen dat een sterke neiging bij deze mensen bestond om eventueel met de ARP en de CHU erbij, maar niet noodzakelijkerwijs, samen te werken met de PvdA. Achteraf denk ik dat ook een andere factor belangrijk is geweest: bij hen leefde veel minder de overtuiging dan bij ons dat wij in Nederland en Europa behoefte hebben aan een christelijke grondslag en inspiratie als bindend en inspirerend element voor politiek handelen.

In 1967, begin 1968 was onze grote zorg: hoe kunnen we voorkomen dat deze mensen, die op zichzelf heel waardevolle elementen in onze partij inbrachten, er onnodig uitstapten.

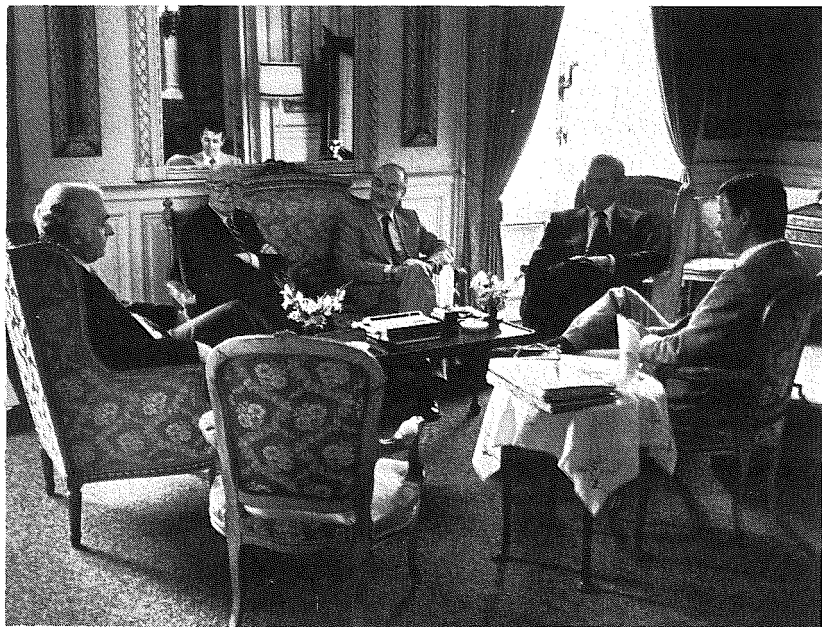
Het uittreden uit de fractie van de groep-Aarden kwam echter op een moment dat we in het fractiebestuur tot de overtuiging waren gekomen dat het niet meer verantwoord was om een belangrijk offer te brengen om hen binnen boord te houden. Een offer nl. in de zin van afzien van het streven naar een hechte christen-democratische formatie in Nederland. Met een zekere pijn in het hart hebben we ze toen laten gaan. We hebben ze niet uitgestoten, maar zij vonden onvoldoende houvast om er in te blijven.

Voor het parlementaire beeld moeten we nog iets ophalen van wat er in die tijd politiek speelde. De heer Schmelzer wordt in 1963 voorzitter van de KVP-fractie die in die periode 50 leden telt. Dat is de toptijd geweest van de KVP: 1/3 van de Tweede Kamer. U drieën hebt in die periode van 1963 tot 1967 ook de switch meegemaakt van het kabinet-Marijnen naar het kabinet-Cals. Het kabinet-Cals is een belangrijke achtergrond geweest voor de

beweging van de radicalen, ook in ARP en CHU.

Tilanus: Niet alleen het kabinet-Cals, maar ook de val van het kabinet-Cals.

Schmelzer: Biesheuvel heeft zojuist herinnerd aan zijn Delftse pleidooi voor christen-democratische samenwerking, waar Cals positief op reageerde. Interessant is dat beiden zitting hadden in het kabinet, dat vooral door toedoen van de overgrote meerderheid van de KVP-fractie tot aftreden is gekomen. Toch hebben deze twee mensen daaraan geen enkele consequentie verbonden voor hun trouw, hun gerichtheid aan de gedachte van de christen-democratische samenwerking. Het was dus kennelijk niet noodzakelijkerwijs een gevolg van die nacht, maar de heren en de dame die dat wel vonden, die hebben toen een zekere droom ineen zien storten van „politieke reuzen” die het land progressief naar een betere toekomst zouden brengen. Dat heeft emotioneel zeker een grote invloed gehad.

V.l.n.r.: drs. A. J. van Dulst, drs. A. D. W. Tilanus, drs. W. K. N. Schmelzer, mr. B. W. Biesheuvel, drs. H. Borstlap (foto: Nick Morelis).

Is een verschil in opvatting over partijvorming op christen-democratische basis niet een saillant verschil tussen de KVP-radicalen enerzijds en de AR-radicalen anderzijds?

Schmelzer: Ik geloof dat er inderdaad een verschil was tussen de KVP- en de AR-radicalen. Verschillende KVP-radicalen, Bogaers was daar de meest prominente van, zijn later weer helemaal terug gekomen naar de CDA-gedachte en hebben eigenlijk altijd op een sterke evangelische grondslag gestaan. Maar de meesten bleken daar niet zo aan te hechten en een zogenaamd progressief beleid en samenwerking met de PvdA hoger te stellen dan het voortbouwen aan een nieuwe structuur op basis van die christelijke grondslag. Voorzover ik de AR-radicalen goed kan beoordelen, vonden zij een christelijke grondslag wel heel belangrijk, ook al hadden zij een duidelijke voorkeur voor samenwerking met de PvdA.

Hoe heeft de heer Biesheuvel deze periode ervaren?

Biesheuvel: De zestiger jaren zijn hele fascinerende jaren geweest, die vandaag nog invloed uitoefenen. Die switch van het kabinet-Marijnne naar het kabinet-Cals is door vele mensen niet begrepen, ook in christen-democratische kring niet. Geen verkiezingen en toch van partner wisselen. Daar ligt de opkomst van D'66 bijvoorbeeld. In de Anti-Revolutionaire Partij was het in het algemeen zo dat, wanneer de leidende mensen en met name de fractievoorzitter die daarvoor de politieke verantwoordelijkheid draagt, de mensen wist duidelijk te maken dat je met hetzij de VVD of de PvdA moest regeren, men dat accepteerde. En van het kabinet-Cals heeft men dat ook geaccepteerd. De CHU kon dat niet opbrengen. Het was moeilijk dat we in het kabinet-Cals zaten zonder CHU. Dat heeft een stuk spanning gegeven in die tijd.

Het kabinet-Cals heeft ook spanningen gegeven.

Biesheuvel: Ja, als de „Nacht van Schmelzer” er niet gekomen was, zou het kabinet gesneuveld zijn door de interne spanningen binnen de PvdA. Die waren enorm. Voorzover het mijn partij betreft, raakten na de val van het kabinet-Cals een aantal jongere intellectuelen teleurgesteld a) omdat ik aanvankelijk formateur was en b) ik van harte heb meegewerkt aan het tot stand komen van het

kabinet-De Jong met de VVD. Dat heeft de antirevolutionaire spijstemmers in het leven geroepen, nogal krachtig gesteund door mijn partijvoorzitter, de heer Berghuis.

Dat alles heeft bij ons de christen-radicalen beweging doen ontstaan. Inderdaad een andere beweging dan Schmelzer die zojuist binnen zijn KVP geschetst heeft. De christen-radicalen in de ARP waren „geheide” anti-revolutionairen, dogmatisch bijna, maar zij meenden dat de ARP haar programma beter tot gelding kon brengen met de PvdA. Met een zeker heimwee keek men achterom naar het kabinet-Cals. Berghuis had dat ook sterk. Ik heb in het verleden bij de ARP wel eens meer bespeurd dat wanneer men in de ene combinatie zat, men heimwee had naar de andere en omgekeerd.

Schmelzer: Dat is niet alleen te verklaren omdat er maar twee partners zijn om uit te kiezen, maar ook omdat men een diep verlangen heeft om echt iets in de maatschappij tot stand te brengen, zelfs te veranderen.

V.l.n.r.: drs. A. D. W. Tilanus, drs. W. K. N. Schmelzer, mr. B. W. Biesheuvel (foto: Nick Morelis).

Biesheuvel: Ik heb wel eens de indruk dat dat in de ARP in de jaren '60 sterker aanwezig was dan bij de CHU en de KVP.

Door wie werden dit soort zaken aan de orde gesteld? Door de (jonge) AR-radicalen. Die hebben zich thuis gevoeld bij ons. En mensen die toen nogal wat bezwaren hadden tegen christen-democratische samenwerking, ik noem nu maar de huidige vice-voorzitter van de ARP van vandaag, dr. Kuiper, zijn vandaag promotors van het CDA. Ik denk dus dat het heel waardevol is geweest dat we een kern van christen-radicalen uit de jaren '60 binnen boord hebben gehouden.

Het kamerlid Tilanus maakte als voorzitter van de CHU ook vanuit een andere invalshoek die spanningen mee. Na de verkiezingen van 1967 legt hij met zijn collega-partijvoorzitters Aalberse en Berghuis de eerste bestuurlijke contacten.

Tilanus: Op de avond van de verkiezingsuitslag liep ik in de Ridderzaal Aalberse tegen het lijf en zei: „We moeten wat met elkaar, want zo gaat het niet”. Dat was niet een toevallige escalatie, maar iets waarvan ik zo langzamerhand het gevoel had dat het bij een heleboel mensen in de Unie ook leefde.

Het ging toen heel snel, want de verkiezingen vinden plaats op 15 februari en al op 24 april komen voor het eerst „de Achttien” bijeen. Dat heeft in enkele partijen nogal wat spanningen teweeg gebracht. Heeft het verliezen van een meerderheidspositie ook niet een belangrijke rol gespeeld bij het aangaan van de gesprekken? Bogaers schreef in die tijd bijvoorbeeld: „Eén ding is duidelijk, katholieken en protestanten halen met elkaar toch geen meerderheid. Dat betekent dat het samenbrengen van die twee in één partij geen wezenlijke vernieuwing toevoegt aan het politieke bestel.”

Biesheuvel: Het feit dat de drie christen-democratische partijen geen meerderheid meer hadden is naar mijn oordeel geen doorslaggevende factor geweest om de christen-democratische samenwerking tot stand te brengen. Dat is een uitermate hardnekkig misverstand. Het zal een factor geweest zijn: we verliezen de grip op de kiezers, maar ik denk toch dat de overwegingen dieper-liggend zijn geweest. Ik geloof dat de Europese factor, die we in het begin al noemden, ook een element is geweest, plus het feit dat een aantal mensen gewoon niet meer begrepen wat nou het verschil was

tussen de ARP en de KVP, tussen de ARP en de CHU! Dat kon ik zelf ook niet goed meer uitleggen, omdat je zo ontzaggelijk veel gemeen had.

Het zal bij sommige lieden om de macht zijn gegaan, maar ik denk niet dat het een doorslaggevende factor is geweest voor de mensen die er toen mee bezig waren: Aalberse, Tilanus, Berghuis en de fractievoorzitters.

In december werd in de KVP een intensieve partij-discussie afgerond en vond men elkaar op „de reddende formule van Schmelzer”: „Wij moeten in samenwerking met ARP en CHU streven naar een algemeen christelijke volkspartij met een consequent vooruitstrevend programma”. Wat bedoelde Schmelzer op dat moment precies met consequent vooruitstrevend?

Schmelzer: Dat „consequent” hebben mijn geestverwanten in de KVP en ik-zelf gezien als geworteld in de christelijke grondslag als bewegende kracht. Het „vooruitstrevend” is natuurlijk een term

Links drs. A. D. W. Tilanus; rechts drs. W. K. N. Schmelzer (foto: Nick Morelis).

die multi-interpretabel is, maar wij zagen die als een aanduiding van een wens om via de politiek te werken aan veranderingen in de samenleving die beantwoorden aan de veranderende wereld.

Biesheuvel: Als we zo zitten te praten, vind ik dat het toch allemaal nog vlug is gegaan. Toen ik in 1956 lid werd van de Tweede Kamer waren het drie geïsoleerde bolwerken, die ARP-, CHU- en KVP-fracties. In een periode van 10 jaar was dat drastisch gewijzigd.

Toch bleef er nog veel argwaan.

Biesheuvel: Ik denk dat u daar gelijk in hebt. Ik heb jaren moeten strijden tegen het wantrouwen in deze zaak.

De argwaan zat in alle drie de partijen. De heer Schmelzer heeft er zojuist al op geduid dat hij de radicalen in zijn partij onderscheidde in twee groepen. Over de befaamde tv-uitzending is wel gesproken als een „putsch van Schmelzer”. Heeft er een zekere bedoeling bij gezeten om in de KVP een scheiding der geesten te bewerkstelligen?

Schmelzer: Er zijn van die momenten, dat je vindt dat er stagnaties moeten worden doorbroken. Kijk, Biesheuvel, Mellema en ik waren volstrekt op een vertrouwensbasis met elkaar bezig. Al pratende hebben we gezegd: Zouden we niet eens een tastbaar teken geven? Politiek is toch ook laten zien dat mensen elkaar vertrouwen en willen samenwerken? Daar is televisie het medium voor, dus waarom zouden we niet eens met zijn drieën optreden in de zendtijd van één van de drie? Zo is dat gegaan. Ik heb persoonlijk bepaald niet gedacht dat de reactie van een deel van de radicalen in de KVP zo fors zou zijn als die is geworden. Later heb ik het wel op prijs gesteld, die reactie, want het was onthullend om de scheiding der geesten te zien, die zich eigenlijk al voltrokken had.

Tilanus: Het ging inderdaad om de duidelijkheid waar iedereen om vroeg.

Biesheuvel: Omdat nu de term „putsch van Schmelzer” valt, wil ik daar ook iets van zeggen. Mijn ervaring was, dat aan de basis van de partij de bereidheid om christen-democratisch samen te werken erg

groot was. Maar ik had daarbij te kampen met tegenweer van mijn partijvoorzitter, tegenweer ook van een aantal intellectuele AR-radicalen. Ik moet eerlijk zeggen dat ik Norberts suggestie dankbaar heb aangegerepen, om een geweldige steen in die AR-vijver te gooien. Zeer bewust hebben we dat samen gedaan. Het is net wat Schmelzer zegt: er zijn van die stagnerende momenten. Ook hier: er moest weer eens iets gebeuren. Je zou dus kunnen zeggen: als het een „putsch” was, dan een putsch van ons drieën.

Die eerste paragraaf over het uitgangspunt van „de Achttien” is geschreven in de traditie van het anti-revolutionaire denken. Hoe heeft u dat in CHU en KVP ervaren?

Tilanus: Mijn standpunt was, dat wij nu eenmaal alledrie al lang bestaande groeperingen zijn, ieder met zijn eigen taalgebruik, waarde van woorden, nestgeur, hoe je het noemen wilt. Dat moet je gewoon van elkaar accepteren, en als iemand vanuit een bepaalde nestgeur een stuk schrijft, dan moet je je proberen in te leven in dat taalgebruik om dat stuk goed te kunnen begrijpen. Als ik dat kan en ik begrijp het en ik ben het ermee eens, dan aanvaard ik dat stuk ook met zijn taalgebruik.

Lag dat voor een CHU-man in dit geval niet iets makkelijker?

Schmelzer: Toch heb ik niets toe te voegen aan de woorden van collega Tilanus, omdat dat precies was wat ons ertoe bracht om ook teksten te aanvaarden die wij misschien anders zouden hebben geschreven, maar waarvan we het gevoel hadden dat die een brug-functie konden vervullen in het onderlinge vertrouwen.

Vraag: Als wij u zo horen dan krijgen wij het gevoel dat de mensen, die toen een belangrijke rol speelden in de praktische politiek, duidelijk vóór een CDA waren en probeerden hun achterban mee te krijgen. Later is dit wel eens anders. Dan had je het gevoel alsof men zo in de jaren 1973-1976 een zekere vervreemding van het achterland in de hand werkte. Die actie van Rijpsstra uit de Haarlemmermeer van „Wij horen bij elkaar” is daarop een reactie. U doet allen rond 1973 afstand van leidende partij-posities of verlaat de politiek. Hoe heeft u de klimaatsverschillen tussen de drie later ervaren?

Tilanus: Bij ons is er niet zo'n verschil tussen leiding en leden

geweest. In vele gevallen is het zo dat bij de staten- en raadsverkiezingen van 1974 de lokale mensen van de CHU vaak degenen waren die de anderen om de tafel riepen en zeiden: mensen we moeten wat samen gaan doen. Zo gezien zijn de jaren '70 voor de CHU een logische voortzetting van de lijn vanuit de jaren '60.

Was die centrum-gespreksgroep daar geen uitzondering op? Die was toch echt tegen?

Tilanus: Dat was een kleine groep die wat moeilijkheden veroorzaakte, maar die was eigenlijk zo klein dat die op alle vergaderingen met grote meerderheid werd overstemd.

Schmelzer: Moeten we niet ook in gedachten houden dat die actie-Rijpstra ten tijde van het kabinet-Den Uyl tot stand kwam. Er waren mensen uit KVP en uit ARP in het kabinet – en overigens niet helemaal volwaardig – maar niet uit de CHU. Het was een vrij onduidelijke toestand in hoeverre die fracties nu wel of niet dat kabinet moesten steunen. Het kabinet moest op zijn daden worden beoordeeld. De verhouding tussen de fractievoorzitters toen was volstrekt onvergelijkbaar met de fase waarover wij gesproken hebben.

Het was een hele merkwaardige ontwikkeling in de groei naar het CDA, dat één van de drie partijen in de oppositie wordt gespeeld. Had u in die formatie-periode duidelijk het gevoel dat dit bewust gespeeld werd om het opkomende gevaar van één CDA te bezweren?

Biesheuvel: Als Burger hier zat, zou hij het in alle stelligheid ontkennen, maar hij was bezig ons uit elkaar te spelen. Dat heeft hij van het begin af aan geprobeerd. Er is nog een heel wonderlijke brief van Burger, die ook gepubliceerd is. Burger had op zijn manier een zwak voor de ARP. In die brief zei hij dat hij het liefst zou hebben een kabinet PvdA/ARP. Daar heeft hij met mij over gesproken, daar moest ik minister in worden. Zeventig zetels klonk best wel aardig, dan zou eindelijk de KVP in de oppositie komen, evenals de CHU, die toch niet goed was (Burger kwam uit een CHU-nest). Ik heb hem toen gezegd: Burger, dat kan je vergeten. Je hebt te maken met ARP, CHU en KVP. Je krijgt de ARP nooit alléén, daar is geen sprake van.

Wat zou het effect op het CDA geweest zijn, wanneer het kabinet-Biesheuvel was aangebleven in 1972? Zou het fusie-proces sneller zijn gegaan?

Biesheuvel: Ik denk het niet, omdat het in die laatste beslissende fase de partijen zijn, de partijbesturen, die de doorslag moeten geven. Ik denk dat we in de jaren '70 door dat hele proces heen moesten. Burger dacht aanvankelijk een splitsing tot stand te brengen en de christen-democratische partijen de genadeslag toe te brengen: het heeft het omgekeerde effect gehad. Tijdens het kabinet-Den Uyl is het wel duidelijk gebleken dat de grondslagen voor het CDA, die in de jaren '60 zijn gelegd, doodeenvoudig niet meer weg te krijgen waren. Het feit dat de CHU er buiten stond, was tenslotte toch maar een incident.

Tilanus: Mijn idee is, dat, wat er ook in de praktische politiek gebeurd zou zijn, de fusie toch doorgedaan zou zijn.

Schmelzer: Daar heb je volstrekt gelijk in.

Biesheuvel: Ik weet niet wat er allemaal nog voor andere dingen gebeurd zouden kunnen zijn, maar je hebt enorme golfbewegingen gehad. Die hele grondslagkwestie, laat ik dat nou als anti-revolutionair eens zeggen, daar kwam iets van anti-revolutionaire hovaardij naar boven. Dat heeft mij in de jaren '70 wel eens geïrriteerd. Ik vind dat de ARP dat zwaar overtrokken heeft. Aan de andere kant vind ik dat men het binnen de KVP zwaar onderschat heeft.

Schmelzer: Het werd zo gepresenteerd alsof er een aantal mensen zijn die uitsluitend of hoofdzakelijk vanuit hun beginsel leven en anderen die daar eigenlijk niet zo'n boodschap aan hebben en die alleen maar tastbare politieke doelen nastreven. Dat is een fundamentele vergissing, omdat dat zoeken en tasten en overleggen, dat politiek maken op basis van de inspiratie van het Evangelie, altijd mensenwerk blijft. Eigenlijk een integratie van uitgangspunt, beginsel en de praktische verwezenlijking daarvan met het instrumentarium dat je daarvoor hebt.

Heeft u gevoelens van weemoed, zo tegen de elfde oktober?

Biesheuvel: Ik ben al 25 jaar lang voorstander van de christen-de-

mocratische samenwerking. Toch vind ik het ook moeilijk dat ik straks op 11 oktober geen lid meer ben van de ARP. Het afscheid nemen is voor de anti-revolutionairen naar mijn idee moeilijker dan voor de beide anderen. Daar moeten de beide anderen begrip voor tonen. Anti-revolutionairen van hun kant zouden iets meer daddendrang die jullie vroeger zo vreesden, tot stand moeten brengen binnen het CDA. Ik vind de ARP van de jaren '70, in tegenstelling tot de jaren '60, ten aanzien van christen-democratische samenwerking veel te defensief. Dat is mijn hoofdbezwaar tegen de ARP. Want het is in Nederland nogal een gebeurtenis dat je protestanten en katholieken in één partij verenigt. Dat vind ik een formidabele zaak. Dat zal op de Nederlandse manier gebeuren. We moeten ook niet over een optelsom van drie partijen praten. We hebben intussen al 30.000 rechtstreekse CDA-leden!

Tilanus: Wij hebben gezeten in een wat gesloten gemeenschap van de CHU, we hebben óók verlangd naar de ruimte van ruimere ontwikkelingsmogelijkheden en ruimere contacten. Mensen in gemeenteraden en statenfracties die met elkaar samenwerken in die ene CDA-fractie, die zeggen: het is voor ons een verruiming en een bevrijding. Je kunt natuurlijk wel met wat spijt terugkijken naar wat je gehad hebt, maar aan de andere kant kun je beter letten op waar je naartoe geleefd hebt.

Schmelzer: De nostalgie zal ook in de KVP-gelederen in zekere mate aanwezig zijn, maar toch niet op een dramatische manier. Ik ben er van overtuigd dat de echte steunpilaren voor het CDA ook in de KVP te vinden zijn en zich nu zullen inzetten om er gemeenschappelijk het beste van te maken. Daarbij worden we niet alleen geholpen door het grondslagrappórt, het program, het beleid, maar ook doordat men meer en meer gaat beseffen dat we in een samenleving zitten waarin zoveel materialisme, behoefte aan macht, pragmatisme, onrecht, geweld, op ons af komen dat het besef van een taak te hebben op basis van onze uitgangspunten en programma ook door die externe omstandigheden zal worden bevorderd.